

**“REZM”DEN “BEZM”E:
LALE DEVRİ SULH ANLAYIŞI
ÇERÇEVESİNDE NEDİM ŞİİRİNDE
REZM-BEZM MEFHURLARI**

FROM “REZM” TO “BEZM”:
REZM-BEZM NOTIONS IN NEDİM'S
POETRY WITHIN THE SCOPE OF
THE TULIP ERA OF PEACE

Arş. Gör. Dr. Yağız YALÇINKAYA

İstanbul Kültür Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

E-posta: y.yalcinkaya@iku.edu.tr

Orcid: 0000-0002- 9674-0606

Öz

Uzun süren savaş ve kayıpların ardından devlet ve millet nezdinde bir ihtiyaç haline gelen sulh ortamının fiile geçmiş hali olan Lale Devri, doğuda İran ile yapılan mücadeleler dışında savaşı geçiren bir dönem olmuştur. Padişah III. Ahmed Han ve bilhassa sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın munis kişilikleri ve barış yanlısı politikaları Pasarofça Antlaşması ile başlayıp Patrona Halil İsyanı ile son bulduğu kabul edilen bu devrin mimarı durumundadır. Dönem boyunca hâkim olan sulh anlayışı devrin şiirine de aksetmiştir. Özellikle dönem ile özdeşleşen Nedîm'in şiiri bizzat Lale Devri'nin şiiridir. Devrin şaşaa, eğlence ve zevk ortamı Nedîm'in şiirlerinin özünü oluşturmuştur. Devlet erkânınca kabul edilen sulh anlayışı da Nedîm'in şiirlerinden okunabilmektedir. Bilhassa padişah ve sadrazama sunduğu kasidelerde şair, savaşların bitmesinden ve memduhlarının sağlanmış olduğu barış ortamından duyduğu memnuniyeti açıkça ifade etmiştir.

Bu çalışmada Lale Devri'ndeki barış tasavvuru çerçevesinde, divan şiirinde savaşın izdüşümü olan “rezm” ve barışın simgesi olan “bezm” kavramlarının Nedîm şiirindeki karşılıkları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lale Devri, Nedîm, Barış, Savaş, Rezm, Bezm.

Abstract

The Tulip Era, which has become a de facto act of peace which has become a necessity for the state and the nation after long wars and losses, was a period without war, except for the struggles with Iran in the east. Friendly personalities and pro-peace policies of Sultan III. Ahmed Han and Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Pasha were architects of this period, which is accepted as starting with the Pasarofça Treaty and ending with the Patrona Halil Rebellion. The understanding of peace that prevailed throughout the period was reflected in the poetry of the period. Especially the poem of Nedîm, which is identified with the period, has been the poem of the Tulip Era. The splendor, entertainment and pleasure environment of the era formed the essence of Nedîm's poems. The understanding of peace accepted by the state can be read from Nedîm's poems. Especially in the qasidas he presented to the sultan and the sadrazam, the poet clearly expressed his satisfaction with the end of the wars and the peace environment that his memduhs provided.

In this study, within the framework of the concept of peace in the Tulip Era, the equivalents of the concepts of "rezm", which is the projection of war and "bezm", which is the symbol of peace, in the poem of Nedîm will be determined.

Keywords: The Tulip Era, Nedîm, Peace, Rezm (War), Bezm (Bazm).

Şimdi rezmi bezme tebdîl etdiler
Çâr-pâre oldu meclisde sinân
Nedîm

GİRİŞ

Pasarofça Antlaşması (1718) ile başlayıp Patrona Halil İsyanı (1730) ile son bulduğu kabul edilen, isim babası Yahya Kemal'in deyimiyle Lale Devri¹, Osmanlı tarihinde müstesna, bir o kadar da tartışmalı bir dönem olarak yerini almıştır. Asırlar süren fetih ve zafer çağlarından sonra, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti yenilgiyi tatmış, yüzyılın sonlarına doğru mağlubiyetler süreğen hale gelmiştir. 18. yüzyıla da kaybederek başlayan Osmanlı'da artık bir yenilgi psikolojisi ortaya çıkmıştır. Devletten halka toplumun hemen her kesimine tesir eden bu psikoloji 1718 senesinde başlayacak olan sulh devresinin zeminini oluşturan etmenlerden biri olmuştur.

1699 senesinde imzalanan Karlofça Antlaşması, kaynakların belirttiğine göre "Gerileme Dönemi" olarak anılan zaman dilimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 18. yüzyıla işte bu antlaşmanın sebep olduğu sarsıntı ile giren Osmanlı, III. Ahmed saltanatının ilk yıllarını kayıpların telafisini yine savaşlarda arayarak geçirmiştir. Damat İbrahim Paşa'nın sadarete getirilmesi ile birlikte ise devlet politikaları yeni bir yörüngeye girmiş, barış siyaseti devletin yeni gündemi olmuştur.

Karlofça Antlaşması, uzun süren ve büyük kayıplara sebep olan savaşların bir sonucu olarak imzalanmıştır. Ancak Osmanlı erkân-ı devleti antlaşma sonucu kaybedilen toprakları bir an önce geri almaya niyetlenmiştir. Ruslara karşı ağır bir yenilgi alan İsveç kralı VII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması bu niyete hizmet etmiştir. Şarl'ın ilticası Rusya ile olan ilişkileri bozmuş ve iki ülkeyi savaşın eşğine getirmiştir. Yapılan savaşla birlikte Osmanlı, kaybettiği toprakları geri almayı başarmıştır (1711). III. Ahmed saltanatının başlarında gerçekleşen bu müspet gelişmeler devlet ve millet nezdinde biraz da olsa rahatlamaya vesile olmuştur. Böylece güven kazanan Osmanlı, Karlofça Antlaşması'nın şartlarını çiğneyen Venedik'e karşı cesaret bulmuştur. Karada ve denizde yapılan savaşlarda zaferler alınmıştır. Bunun üzerine Avusturya, Osmanlı Devleti'ne karşı sert tavır almış; derhal Venedikliler ile ittifak kurmuştur. Sadrazam Ali Paşa ve çevresindekilerin Karlofça'nın intikamını Avusturya'dan almak istemeleri yapılan barış görüşmelerini sonuçsuz bırakmış ve nihayetinde Avusturya'ya savaş ilan edilmiştir. Ali Paşa ordusu ile birlikte Avusturya'ya sefer düzenlemiş; ancak Varadin taraflarında yapılan savaşta

¹ Nihad Sami Banarlı, *Bir Lale Kervanı* başlıklı yazısında, Yahya Kemal'in Paris'te tarihçi Ahmed Refik ile konuşurken III. Ahmed ve Nevşehirli İbrahim Paşa devrinden Lale Devri olarak söz ettiğini; o sıralar bu dönem üzerine çalışan Ahmet Refik'in de bu adlandırmayı çok severek kitabına isim yaptığını haber verir (Banarlı, 2014: 104).

şehit olmuştur. Ali Paşa'dan sonra sadrazamlığa art arda Arnavut Halil Paşa ve Kayserili Mehmed Paşa getirilmiştir. Onların da Avusturya'ya karşı düzenlediği seferler başarılı olamamıştır. Sultan III. Ahmed bu seferler sırasında sık sık Edirne ve hatta Sofya'ya kadar gelmiştir. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin hiç bir hamlesi mağlubiyetleri engelleyememiştir. Bir süre sonra barış görüşmeleri söz konusu olmuş; Avusturya Osmanlı'yı büyük toprak kayıplarına uğratabilecek taleplerini iletmeye başlamıştır. Belgrad dâhil bütün Sırbistan toprakları, Eflak, Bosna, Boğdan bu talepler ile tehlike altına girmiştir. Bunlara karşı bizzat III. Ahmed çok sert tepki göstermiştir. Ancak aracı devletlerin yoğun çabaları ve Avusturya'nın İspanya ile yeniden anlaşmazlığa düşmesi, taleplerin tekrar üzerinden geçilmesi yoluyla iki ülke arasında barış görüşmelerinin devam etmesini sağlamıştır. Görüşmeler için Silahdar İbrahim Ağa ve o sırada darphane nazırı olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi görevlendirilmiş; görüşmeler sürerken ise sadrazamlığa Nevşehirli İbrahim Paşa getirilmiştir. Paşa ilk iş olarak barış görüşmelerine yönelmiş ve bu doğrultuda delegeleri bilgilendirmiştir. Kritik bölgelere asker sevk edip kendisinin de ordunun başında Sofya'ya kadar gelmesiyle Avusturya az da olsa bazı taleplerinden vaz geçerek barış anlaşmasını imzalamıştır (1718). Böylece Osmanlı Mora Yarımadasını Venediklilerden alsa da Eflak, Tımuşvar, Belgrad ve Kuzey Sırbistan'ı Avusturya'ya bırakmak zorunda kalmıştır (Özcan, 2007: 177-180; Aktepe, 1989: 36; Aktepe, 1993: 441).

Yaklaşık iki asır sonra "Lale Devri" olarak adlandırılacak barış dönemi bu ahval ve şerait içinde başlamıştır. Mağlubiyetin kadere dönüştüğü savaşlar, devlet idaresinde müzmin hale gelen görev değişiklikleri ve istikrarsızlık, intikam duygusu ile yapılan karşı ataklar, devlet ve milletin inişli çıkışlı ruh hali imparatorlukta ve özellikle payitahtta bir nefes alma evresini belki de zaruri kılmıştır.

1. Ana Hatlarıyla Lale Devri

Elan zihinlerde daha çok romantik çağrışımlar yapan, hayal perdelerinin ardında tozpembe bir masal dünyası izlenimi veren, bu haliyle farklı mecralarda sanat eserlerinin mevzusu olmuş ya da sanat eserleri vesilesi ile bu algılara bürünmüş Lale Devri, hakikatte tarihin sayfaları arasında yerini almış bir vakıa yahut vakıalar silsilesidir.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadarete gelir gelmez imzaladığı Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerini siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda ilerletip geliştirmek üzere izlediği politikalar, özellikle belirli çevreler için eğlence ve sefahat sebebi olmuştur. Bu eğlence ve sefahat dönemi Patrona Halil isyanı ile sona ermiştir.

Bu dönem kaynaklara genellikle Osmanlı'da Batılılaşma, Batı medeniyetini anlayıp tasdik etme sürecinin başlangıcı olarak geçmiştir. Paris, Viyana ve Moskova'ya gönderilen elçiler Avrupa diplomasi ve askeriyesi hakkında bilgi ve tecrübe edinmişlerdir. Bilhassa Paris sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, eğitim başta olmak üzere Fransa'dan hayranlık derecesinde etkilenecek bunu İstanbul'a taşımıştır. Oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'da matbaayı kurması devrin en etkin yenilik hareketi olmuştur. Yanı sıra Yalova'da kâğıt fabrikası kurulmuştur. Şehzadebaşı'nda ilk asri yangın söndürme teşkilatı olarak tavsif edilebilecek Tulumbacı Ocağı tesis edilmiştir. Resmi bir tercüme heyeti kurularak Doğu ve Batı edebiyatından önemli eserlerin bizzat devlet politikası olarak tercüme edilmesi sağlanmıştır. Tercüme dışında telif eserlerdeki verimlilik de dönemin öne çıkan özelliklerindedir. Tıp alanında da kayda değer gelişmeler olmuş, çiçek aşısı bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra imar faaliyetleri açısından en hareketli dönem olan (Hamadeh, 2017: 15) bu devirde Boğaziçi ve Haliç, köşk ve kasırlarla deyim yerindeyse donatılmıştır. En önemlisi de Kâğıthane deresi çevresinde, başta Sadabad Köşkü olmak üzere girişilen imar faaliyetleriyle beraber Sadabad olarak anılan muhit, İstanbul eğlence hayatının merkezi haline gelen bir mesire yeri olmuştur. Bu imar faaliyetleri sadaretinin sonuna kadar İbrahim Paşa'nın gündeminde olmuştur (Araç, 2015: 9-10). Bu mesire yerleri ve köşklere bilhassa yaz geceleri şatafatlı eğlenceler; kış bastırınca ise kapalı mekânlarda helva ziyafetleri düzenlenmiştir (Özcan, 2003: 81-83; Ahmet Refik, 1988: III-IV).

Avrupa ile yapılan sulhlar ve belli kademelerde takip edilmeye çalışılan Avrupai çizgi dönem vafında mühim yer tutsa da aynı şeyleri Osmanlı'nın doğu ile ilişkilerinde söylemek mümkün değildir. Barış dönemi olarak tanımlanan Lale Devri'nde Osmanlı doğuda İran üzerine seferler düzenlemiştir.

İran'da henüz 1700lerin başında Tebriz ve Şirvan gibi şehirlerde ayaklanmalar, karışıklıklar baş göstermiştir (Genç, 2013: 13). Devrin İran Şah'ı II. Tahmasb'ın tahttan inip yerine Eşref Şah'ın geçmesiyle İran'ın bazı batı şehirlerine giren Osmanlı'ya karşı savaş açılmıştır. Bu döneme kadar Osmanlı bölgede birçok şehri ele geçirip Eşref Şah ile sulh etse de daha sonra becerikliliği, acımasızlığı ve hileciliği ile bilinen Nadir Şah, Tahmasb'a sahip çıkıp Eşref'i alaşağı etmiş; Osmanlı himayesindeki bazı şehirleri geri almıştır. Batı ile sulh halinde olsa bile doğuda kaybetmeye devam eden devlete karşı aykırı sesler artık iyice duyulmaya başlamıştır. Tebriz'in de elden çıkması ve bununla bağlantılı ileri sürülen bahaneler ile Patrona Halil ve arkadaşları Müslî ve Kara Ali (Karahasanoğlu, 2009: 182) reisliğinde bir ayaklanma baş göstermiş, isyan sonucunda Sadrazam Damat İbrahim Paşa katledilmiş, III. Ahmet ise tahtı I. Mahmud'a bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. İsyân sırasında dönem boyunca yapılan imaratın çoğu talan ve yağma ile birlikte harap edilmiştir (Özcan, 2003: 83-84; Altınay, 2005: 90).

2. Sulh Dönemi Lale Devri

Görüldüğü üzere Lale devrine sulh politikaları batıda Avrupa'ya karşı uygulanmış, doğuda ise İran ile mücadeleler devam etmiştir. Avusturya, Venedik ve Rusya ile yapılan mücadelelere nokta konulmuş; III. Ahmed saltanatının sonuna değin batı ülkeleri ile savaşa girilmemiştir. Bu süre boyunca özellikle İstanbul'da bir zevk, eğlence, yenileşme ve sivil reform dönemi yaşanmıştır (Özcan, 2003: 82). Bu yaşam tarzının en önemli mimarlarından birisi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmuştur. Paşa'nın barışçıl kişiliği, sadaretinin sonuna kadar devam edecek sulh anlayışının temelini oluşturmuştur. Pasarofça barış görüşmelerinde, henüz sadaret kaymakamı iken savaşın ertelenmesini ve bir an evvel barış yapılması gerektiğini söylemiştir (Özcan, 2007: 178). Vazifeye geldiğinde ilk iş antlaşmayı imzalamış ve sadaret yıllarında da bu barışı muhafaza etmiştir. Sadareti boyunca sulhun sağladığı sükûn ortamında vuku bulan gösterişli imarlar, zevk ü sefa âlemleri, helva sohbetleri, gereksiz masraflar çoğunlukla Paşa'nın kişiliği ile ilişkilendirilerek aktarılmıştır (Emecen, 2018: 83-84). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öncülüğünde barış ortamı maalesef toplumun geneline yayılamamış; İstanbul'da sadece belirli bir kesim tarafından idrak edilebilmiştir. Bu kesim arasında Levni ve Nedîm gibi yüksek anlayış ve kabiliyet sahibi şahsiyetlerin bulunması Lale Devri'nin Osmanlı tarihi içinde müstesna bir yere sahip olmasının belki de en önemli müsebbibi olmuştur.

Bu dönemde, devrin şairleri ile toplum ve gündelik hayat arasındaki bağ önceki asırlara göre çok daha fazladır. Bu bağ örf-adet, eğlence hayatı ve çeşitli mahalli hususların şiirlere aks etmesine ve bu şiirlerin halk tarafından çokça teveccüh bulmasına vesile olmuştur. (Pala, 2003: 84). Ayrıca dönemin önde gelen şairleri, başta İbrahim Paşa olmak üzere devlet ileri gelenleri tarafından devrin vakalarını kayda geçirmek üzere teşvik edilmiştir. Sultan III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet şenliklerini anlatan Vehbî'nin² meşhur *Sûrnâme*³ adlı eseri bu mevzuda mühim bir misal olarak verilebilir (Aydüz, 1997: 165). Böyle bir ortam içerisinde, devirde vuku bulan havadis pek tabii olarak da tahrirata yansımıştır. Bilhassa çalışmanın konusuna dâhil olan Lale Devri'nde yapılmış sulhlar, dönemin şairlerince sık sık şiirlere mevzu edilmiştir. Yüzyılın başında Karlofça Antlaşması'na yazılan metinlerle karşılaşılıyorken Lale Devri ile birlikte Nemçe sulhu olarak da bilinen Pasarofça Antlaşması ve İran şahı Eşref ile yapılan sulhların işlendiği manzumelere rastlanmaktadır (Hakverdioğlu, 2017: 82-86). Bu gibi manzumeler yıllarca süren

² Seyyid Vehbî (ö. h. 1149 / m. 1736) 18. asrın ve Lale Devri'nin önde gelen şairlerinden. Nâbî ve Nedîm etkisindedir. *Divan*'ı ile birlikte III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet törenini anlattığı *Sûrnâme* en önemli eserlerindedir. Bunlar dışında Pasarofça Antlaşmasını konu edinen *Risale-i Sulhiyye* ve *Hadis-i Erbain Tercümesi* isimli iki eseri daha vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Dikmen, 2009: 74-75).

³ Seyyid Vehbî'nin bu eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Arslan, 2009).

savaşların ardından ortaya çıkan mecalsizliği, savaşmaktan bizar olan orduyu ve Osmanlı Devleti'nin halet-i ruhiyesini izhar etmesi bakımından mühim bir konumda yer almaktadır. Böylelikle sulh politikalarının temelinde yatan psikoloji de bu manzumelerde görülebilmektedir (Rahimguliyev, 2007: 56). Gerçekten de bahsi geçtiği üzere gerçek hayat ve şiir arasındaki perdelerin giderek azaldığı böyle bir dönemde, şairler tarihe ışık tutan bir vazife de yüklenmişlerdir.⁴

Seyyid Vehbî'nin Pasarofça Antlaşması üzerine kaleme aldığı "*Berây-ı Sulhiyye-i Vehbî Efendi der-Zamân-ı Sadrazâm İbrahim Paşa*" adlı risalesi, Lale Devri sulh anlayışını yansıtan eserlerden biridir. Damat İbrahim Paşa'nın isteği üzerine nazım-nesir karışık olarak yazılan bu eser, sulhtan önceki ve sonraki vaziyeti, sulhun ne gibi şartlar altında yapıldığını anlatır (Rahimguliyev, 2007: 73-74). Yukarıda Pasarofça antlaşması ile ilgili verilen tarihî bilgilerin birçoğu bu eserde yer almaktadır. Yapılan barışın halkta nasıl bir karşılık bulduğu, sulh sonrası halkın nasıl mutlu olduğu aşağıdaki beyitte gözler önüne serilmiştir:

Halkı İstanbul'un ol mertebe mesrûr oldu
Sûrunun dâiresi dâire-i sûr oldu (Rahimguliyev, 2007: 78)

Halkın sevinç dairesini şehri çeviren surlara benzeterek mutluluğun derecesini tarif etmek isteyen Vehbî, aşağıdaki beyitte ise barışı sağlayan, emniyete vesile olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya dua etmektedir:

İlâhi ömrün eفزün eyle İbrâhîm Paşa'nın
Odur âsâyışine bâis ü bâdî bu dünyanın (Rahimguliyev, 2007: 78)

Sanata ve şiire düşkün olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, döneminde yaşamış şairlere, sanatçılara sahip çıkmış; onlar da kendisine bir kahraman nazarı ile bakmışlardır. Devrin şairlerinden Dürrî Efendi⁵ tarafından Nemçe sulhuna düşürülen aşağıdaki tarih beytinde bu nazarın tesiri hissedilmektedir:

Ra'y-ı İbrâhîm Paşa-yı Felâtûn-fehm ile
Yüz otuzda akd olundu Nemçe sulhı ve's-selâm (Hakverdioğlu, 2017: 83)

Dürrî geleneğe uyararak hamisini zekâ yönünden Eflatun ile kıyaslamış, Pasarofça Antlaşması'nın bu zekâ sayesinde imzalandığını söylemiştir.

Seyyid Vehbî aynı zamanda İran şahı Eşref ile yapılan sulhu içeren *Kasîde-i Bî-Hemtâ der-Zımn-ı Sulh-i Eşref Han der-Zamân-ı Ahmed Han Aleyhi'r Rahme* başlıklı bir

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Öztekin, 2004).

⁵ Dürrî Ahmed Efendi (ö. h. 1135 / m. 1722), İran sefiri Osmanlı devlet adamı ve divan şairi. *Divan'ı* dışında İran'ın iç siyaseti, tebaası, vilayetleri, askeri ve idari yapısı, şahın sarayı hakkında bilgiler ihtiva eden *Sefaretnâme* isimli bir eseri daha vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Vural, 2020: 2-18).

terci-bend kaleme almıştır. Seyyid Vehbî'nin bu manzumesinden alınan aşağıdaki mısralarda ise bu defa da Sultan III. Ahmed Han, kazandığı zafer ve sağladığı barış dolayısıyla övülmektedir:

Hak mu'ammer ede Sultân Ahmedi
Lutf u kahrın hükmin icrâ eyledi
Düşmana bildirdi hem mikdârını
Hem suçın afv etdi isrâr etmedi (Dikmen, 1991: 454)

Manzumenin yedinci bendinden alınan yukarıdaki mısralarda şair, "zıllullah" olan padişahın düşmanı alt ederek kahır; affederek de lütuf tecellilerine mazhar olduğunu söylemektedir. "Israr etmedi" diyerek padişahın barış yanlısı tutumunu gözler önüne sermektedir.

Arpaeminizade Mustafa Sami'nin⁶ Nahcivan seferi için yazdığı tarih manzumesinden alınan aşağıdaki beyitte III. Ahmed'in barış politikalarının dünyada huzuru ve emniyeti sağladığı; vakt-i harpte harap olmuş cihanın tekrar bayındır hale geldiği terennüm edilmektedir:

Bâ'is-i âsâyiş-i âlem zamân-ı devleti
Sulh ile buldı imâret bu kühen-dâr-ı harâb (Kutlar Oğuz, 2017: 193)

Bu bir kaç örnekten anlaşılacağı üzere Lale Devri'nin sultan ve sadrazamı III. Ahmed Han ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın barış politikaları, devrin sulh anlayışının temelini oluşturmuştur. Devirde Avrupa ile mutlak sulh vaziyeti hâkimken doğuda savaşlar ve seferler olsa da sulh anlayışının tezahürü olarak yine barış anlaşmaları sağlanmıştır.

3. Nedîm ve Şiirinde Rezm-Bezm

Ağır yenilgiler ve kayıpların ardından gelen barış dönemi Lale Devri, rezmin terk edildiği; eğlence, keyif ve şaşaasıyla bezm ortamının hakkının verildiği bir dönem olmuştur. Nedîm bu dönemin simgesi haline gelmiş şairlerindendir. Sadabad'da, kasırlarda, paşa köşklerinde hemen her gün içki meclislerinin, helva sohbetlerinin tertip edildiği böyle bir dönemin şairi olan Nedîm, divan şiiri içerisinde meclis mefhumunu en güzel konu edinen şairlerden olmuştur denilebilir.

⁶ Arpaeminizade Mustafa Sami (ö. h. 1146 / m. 1734), İran edebiyatı tesirinde şiirler yazan ve şiirlerinde Nâbî'yi örnek alan divan şairi ve vakanüvis. *Divan*'ı ve Çelebizade Asım Çelebi'nin eserine zeyl olarak yazdığı ve 1730-1733 yılları arasındaki olayları anlattığı bir tarihi vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kutlar, 2006: 354-356).

Asıl adı Ahmed olan Nedîm, baba tarafından ulema, ana tarafından ümera bir aileye mensuptur. Ailesinden başlayarak iyi bir eğitim görmüş, medrese tahsilinden sonra imtihanları geçerek müderris olmaya hak kazanmıştır. Hayatının sonuna kadar çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; hafız-ı kütüblük, mahkeme naipliği gibi vazifelerde bulunmuştur. III. Ahmed devrinin başlarından itibaren şair olarak tanınmaya başlamış, zamanla devlet adamlarının yakın çevresine girmiştir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sohbet halkasına dâhil olmasıyla ününü artırmıştır. Paşa'nın yakınları arasında yer almış ve Paşa tarafından korunup kollanmıştır. Şiirde "Nedîmâne" denilen kendi adıyla anılacak bir yol açması onun şairlik kabiliyetini ispatlar niteliktedir. Söyleyişte mükemmellik, yerli unsurların dahil, şuh bir eda bu tarzın en belirgin özellikleri arasında sayılabilmektedir. Sanatkâr dehasıyla devrin şairlerinin şiirde aradığı yeni ses, böylece Nedîm'den gelmiştir. Nedîm'in asıl hususiyeti dili kullanmaktaki kabiliyeti olmuştur. Konuşma diline mahsus ifadeleri şiire dâhil etmedeki dâhiliği, aruzu bir musiki aleti gibi şiire ahenk verecek şekilde sarf etmesi, kafiye ve redif gibi ahenk unsurlarını da kemal derecede kullanarak şiirlerini adeta musiki eseri haline getirmesi Nedîm'in şairliğinde öne çıkan özelliklerdendir. Musikisini kendi içinde taşıyan Nedîm'in şiirleri birçok kereler bestelenmiştir. Mahalli tarzın en önemli temsilcilerinden olan Nedîm, söyleyişte yer yer halk edebiyatına yakınlaşmış, dışarıda akıp giden hayatın unsurlarını şiire yansıtmış, deyim ve atasözlerine sıkça yer vermiştir. İstanbul hayatından sunduğu sahneler, Sadabad tasvirleri, dönemin imarâtına düştüğü tarihler onu yaşadığı devir ile özdeşleştirmiş, yıllardan beri "Lale Devri şairi" olarak anılmasına vesile olmuştur. Lale Devri ile o kadar iç içe geçmiştir ki devrin sonunun kendi sonunu da getirmesi, bunu acıklı bir şekilde ifade etmek ister gibidir. Nedîm, Lale Devri'ni bitiren Patrona Halil İsyanı sırasında hayata veda etmiştir.⁷

Savaş ve barış hayatın asli unsurlarındandır. Bilhassa İslam toplumunda savaş Allah yolunda yapıldığı için "gaza" olarak nitelenmiş; harp kaçınılmaz olduğunda "ölürsek şehit kalırsak gazi" anlayışı ile gaza etmek kutsal görülmüştür. Savaş hak olarak algılanmış ancak; barış esas alınmıştır. Savaşmanın dahi amacı barışı sağlamaktır. Hayatın gerçeklerinden olan bu iki zıt kavram bütün dünya milletlerinin gerçeğidir ve haliyle bütün dünya edebiyatlarına ve sanat dallarının tümüne malzeme olmuştur.

Klasik Türk şiirinde rezm ve bezm mefhumları savaş ve barış kavramlarının izdüşümleri olarak eserlerde yerini almıştır. Burada bu kavramların divan şiirindeki genel duruma kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

⁷ Nedîm'in hayatı ve edebi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Macit, 2006: 510-513; Mazıoğlu, 1957: 1-35).

Rezm kelimesi sözlükte kavga, cenk, harp gibi manalara gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 2002: 662). Savaş başlı başına heyecan ve macerayı barındıran bir unsur olduğu için şairler tarafından şiirlere renk katacak gayet münasip bir tema olarak görülmüştür. Ordunun toplanıp gazaya çıkması, cihat ilan edilmesi şairler için rezmden söz açmaya bahane olmuştur. Şartların ağırlaştığı, kayıpların verildiği zamanlarda bile divan şairi rezmi konu edinmiştir. Rezm harp ilanı, savaş sahneleri, savaş aletleri, silahlar ve benzeri unsurlar ile divan şiirine aksetmiştir (Levend, 1984: 348-355). Aşağıdaki beyitlerde savaş arzusunun nasıl dile getirildiği görülmektedir:

Yeter midhat-i yâl ü bâl-i bütân
Hırâmende olsun nihâl-i sinân

Süvârân-ı meydân-şinâs-ı hayâl
Bu vâdîleri eylesün pâ-y-mâl (Levend, 1984: 350)

Bosnalı Sabit'e ait olan bu beyitlerde şair, güzellerin boyunu posunu övmeyi bırakıp mızrakların endamını seyretmeyi dilemektedir. Böylelikle savaşa olan arzusunu izhar etmektedir.

Bezm içkili, eğlenceli meclis, toplantı manalarına gelmektedir. Bezmin sâkî, mutrib, gazelhân, yârân, içki, meze gibi unsurları; kendine mahsus bir nizamı ve usulü bulunmaktadır. Bir araya gelen ahbabın daire şeklinde oturması, sâkînin ortada dönerek büyük kadehten herkese ikram etmesi, mum ve buhurdanlar ile ortamın bezenmesi meclisin erkânı arasında gösterilebilmektedir (Pala, 2008: 81). Divan şairinin hayatının merkezinde yer alan meclisler bilhassa bahar aylarında kurulmakta, bir çimenlik, çiçek bahçesi yahut çay kenarı meclise mekân olmaktadır. İç mekânda ise muhakkak bir havuz başı; mevsim kış ise bir ocak başı tercih edilmektedir. (Kut, 1999: 616). Aşağıdaki beyitte bezmin şairler üzerinde nasıl bir iştihak hali hâsıl ettiği görülmektedir:

Müheyâ oldı meclis sâkiyâ peymâneler dönsün
Bu bezm-i rûh-bahşun şevkine mestâneler dönsün (Küçük, ty: 246)

Bâkî'ye ait olan bu beyitte şairin meclise dair nasıl sabırsız ve istekli olduğu hissedilebilmektedir. Bâkî meclisin kurulduğunu, dostların sohbet dairesini oluşturduğunu, artık sâkînin içki sunmaya başlaması gerektiğini heyecanlı bir edayla dile getirmektedir. Meclis onun için can bağışlayıcıdır. Yani bezm şairi dinlendirmekte, rahatlatmakta, yenilemektedir.

Rezm ve bezmin her ikisi de kendilerine mahsus unsurlarla divan şairleri için vazgeçilmez konular olmuştur. Şairler rezmden sonra rezmin, rezmden sonra da bezmin hasretini ifade etmişlerdir (Levend, 1984: 307). Rezm meşakkatli, yorucu ve

gergin olsa da yiğitlik, cengâverlik, gazilik gibi yüce sıfatları haiz olmasından dolayı şairlerce teveccüh görmüştür. Bezm ise şairin kendini bulduğu bir muhit olarak divan şiirinin yaşadığı ve divan şiirinin içinde yaşayan bir mefhum durumundadır.

Güncel hayatı şiirlerine taşıyan ve yaşadığı devir ile özdeşleşmiş bir şair olan Nedîm'in şiirlerinde, Lale Devri'nde esen sulh rüzgârlarının esintilerini hissetmek kabildir. Bilhassa barış ortamının divan şiirindeki remzi olan "bezm" kavramı Nedîm'in şiirlerinde ışıltılı bir âlem olarak kendini göstermektedir. Yukarıda değinildiği üzere bezm zamanı da olsa divan şairinin teveccüh edebileceği "rezm" ise Nedîm'in şiirinde artık geride kalması arzu edilen bir vaziyet durumundadır. Savaşın bıkkınlık veren halini artık barışın getireceği feraha tebdil etmek isteyen Lale Devri anlayışı Nedîm'in aşağıdaki mısralarında oldukça belîğ bir şekilde yer bulmuştur:

Şimdi rezmi bezme tebdîl etdiler
Çâr-pâre oldu meclisde sinân (Macit, 2017: 174)

"Rezm" "bezm"e tebdil olunmuştur. Artık savaş bitmiş, barış ortamında kurulacak meclisler zamanı gelmiştir. Rağbet rezme değil bezmedir. Kurulan meclislerde mızrak paramparça olmuştur. Tek başına savaşı simgeleyen mızrak, meclis ehlinin gözünden düşmüş ve tuz buz olmuştur. Savaşın nasıl değersiz hale geldiği iki mısra da bu şekilde gözler önüne serilmiştir.

Lale Devri her ne kadar barışın dönemi olsa da bu dönemde İran üzerine seferlerin olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Nedîm'in de şiirlerinde savaşa ve savaşın hallerine yer verdiği, savaşı yücelttiği olmuştur. Bununla daha ziyade şairin devlet erkânını methettiği kasidelerinde memduhların cenk kabiliyetlerinden ve kahramanlıklarından söz edilirken karşılaşılmaktadır. Aşağıdaki beyit şairin Sultan Ahmed Han-ı Sâlis için yazdığı bir kasidesinden alınmıştır:

Sensin ol dâver k'olur rezminde dâim kârger
Kahramânın tîği Sâmin gürzi Zâlin hançeri (Macit, 2017: 37)

Beyitte bir divan şiiri klasiği olarak padişah, Şehname şahları ile ilişkilendirilerek methedilmektedir. Nedîm'e göre III. Ahmed savaş meydanına çıktığında kılıçlar Kahraman'ın kılıcı, gürzler Sam'ın gürzü, hançerler de Zâl'in hançeri gibi iş görmeye başlar. Bu şahların elinde sayısız cengin kazanılmasına vesile olan bu savaş aletleri, III. Ahmed'in ilan ettiği savaşta askerlerinin ellerindeki aletlere benzetilmiş, böylece padişahın gazası ve ordusu yüceltilmiştir.

Nedîm, o devirde gerçekleşen İran seferlerinden olsa gerek yine III. Ahmed Han'ı methettiği bir kasidesinde şöyle demiştir:

Eder İran-zemîni tâ hudûd-ı Belhe dek teshîr
Eğer bir kerre ruhsat verse tîğ-i tîz-i uryâna (Macit, 2017: 68)

Şair, keskin kılıcını kınından çekip eline alan, yani savaşa niyet eden Osmanlı padişahının İran coğrafyasını, Turan toprakları içinde bulunan Belh şehrine, yani sınırlarının en doğusuna kadar istila edebilecek kudrette olduğunu söyleyerek III. Ahmed'e övgüde bulunmaktadır.

Nedîm İran ile gerçekleşen savaflara kayıtsız kalmamış, yapılan seferlere ve ateşkeslere tarihler düşürmüştür. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere sultanı "İran fatihi" olarak tavsif etmiştir:

Şehensâh-ı cihân hakan-ı devrân fâtihi-î Îrân
Eder medhûş u hayrân Rüstemi fart-ı mehâbetle (Macit, 2017: 118)

Cenâb-ı fâtihi-î İran ki dâ'im reh-güzârında
Beşâret peyk-i pûyân müjde-i nusret nüvîd olsun (Macit, 2017: 125)

Fâtihi-î Îrân şeh-i devrân ki cûd u re'feti
Üsküdârı âb-ı şîrîn ile iğnâ eyledi (Macit, 2017: 127)

Nedîm'in Lale Devri öncesi şiirlerinde "rezm" kavramına yaklaşımını görmek şiirlerindeki bakış açısının nasıl değiştiğini görmek açısından yararlı olacaktır. Nedîm'in Lale Devri öncesi sadrazamı Damat Ali Paşa'ya yazdığı kasideleri de mevcuttur. Ali Paşa döneminde Avusturya, Venedik ve Rusya ile yapılan savaşların etkisiyle olsa gerek bu kasidelerde Paşa'nın kahramanlıkları konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair Damat Ali Paşa'nın kahramanlığını Şehname göndermeleri ile methetmiştir:

Hakkâ garîb rezm-i Tehemten-pesend kim
Her rûzı yâd-ı ma'reke-i Heft-hân verir (Macit, 2017: 31)

Beyitte Tehemten yani Zal oğlu Rüstem'e ve onun Mâzenderan'da esir olan Keykâvus'u kurtarmak için tehlikeli geçitlerle dolu vadilere yaptığı, Heft-han olarak anılan seferlere (Ünver, 1998: 158) telmihte bulunulmuştur. Ali Paşa'nın cengi öyle bir cenk tir ki onun her bir günü Rüstem'in Heft-han seferlerini akıllara getirmektedir. Bu durum, Ali Paşa'nın dostları için böyledir. Takip eden beyitte Nedîm düşmanlar için şunları söylemiştir:

Ammâ ne gûne rezm ki yâdı zamân zamân
Cân-ı adûya lerziş-i berg-i hazân verir (Macit, 2017: 31)

Damat Ali Paşa'nın cengini fikir etmek, düşünmek, akıllara getirmek bile düşmanın irkilmesine sebep olmaktadır. Onu yâd eden düşmanlar, sonbahar

yapraklarının rüzgârda savrulması, dallarda sallanması misali korkudan tir tir titremektedir.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadarete gelmesi, Pasarofça Antlaşmasının imzalanması yani Lale Devri'nin başlaması ile artık işler değişmiştir. Harp yerini sulha bırakmıştır. Savaşlardan yılan devlet ve halk bir sükûn hali arzulamaktadır. Bu arzunun hayattaki karşılığı bilhassa payitahtta kendini göstermektedir. Nedîm, "Şimdi rezmi bezme tebdil ettiler" diyerek devrin sulh anlayışına tercüman olmuştur. Harp vaktinin sona erdiğini, savaşa rağbetin kalmadığını Nedîm aşağıdaki beytinde de söylemektedir:

Zamân-ı rezm geçdi şimdi vakt-i bezmdir söylen
Çemen nakş eylesin nakkâşlar püşt-i kemân üzre (Macit, 2017: 38)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa için yazılan bir kasideye ait olan beyitte Nedîm, Paşa'nın zamanında artık savaşın yeri olmadığını ilan etmektedir. "Rezm" zamanının geçtiğini söylemekte, "rezm" in yerine "bezm" i koymaktadır. Savaşın bitmesiyle artık işe yaramayacak olan yayların üstlerine nakkaşların, bezmin sembollerinden olan seyran yerlerinin, bahçelerin nakışlarını resmetmelerini istemektedir. Nedîm, bu beyti müteakip kaleme aldığı beyitte de aynı düşünceleri tekrarlayarak savaş zamanının bitmiş olduğu gerçeğini adeta üstüne basa basa ifade etmek istemiştir:

Dem-i nev-bâve-çînî-i tarabdır geçdi vakt-i rezm
Murabba' şakk urulsun ba'd ez-în nevk-i sinân üzre (Macit, 2017: 38)

İlk mısrada harp zamanının geçtiği, artık yeşilliklere çıkılıp ağaçlardan meyveler toplanacak sevinç zamanlarının geldiği söylenmiştir. İkinci mısrada ise bundan böyle kullanılmayacak olan mızrakların uçlarının bağlanması gerektiğini ifade edilmiştir. Bu mısra ile harp fikrinin üzerine Nedîm tarafından adeta sıkı bir düğüm atılmıştır.

Ali Paşa zamanında harbe teveccüh edilirken İbrahim Paşa zamanında sulhun revaçta olması gerçeği böylece Nedîm'in şiirlerine aksetmiştir. Yukarıda Damat Ali Paşa'nın Karlofça'nın intikamını almaya nasıl hevesli olduğu; Nevşehirli İbrahim Paşa'nın da daha sadaret kaymakamı iken barışa meyilli olduğundan söz edilmişti. Bu iki zıt anlayış, Nedîm'in iki Paşa için yazdığı kasidelerde kendini göstermektedir. Nedîm, Damat Ali Paşa için yazdığı kasidelerde "rezm" den; Nevşehirli İbrahim Paşa için yazdığı kasidelerde ise "bezm" den dem vurmıştır. Nedîm'in kasideleri okunarak devlet nezdindeki bu anlayış değişikliği fark edilebilmektedir.

Nedîm'in söylediği gibi Lale Devri çimenliklerde, çay kenarlarında, ocak başlarında meclislerin kurulduğu, eğlence ve zevk anlayışının hâkim olduğu bir barış dönemidir. Harpler ve getirdiği meşakkatler geride kalmıştır. Barışın sağladığı huzur

ortamında şimdi sıra gülüp eğlenmektedir. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öncülüğünde, padişah III. Ahmed Han zamanında sadır olan bu barış ortamı için Nedîm şöyle demiştir:

Bir vakt ü zamândır bu zamân kim değişilmez
Bin Baykara bezmine her lahza vü ânı (Macit, 2017: 90)

Nedîm'in III. Ahmed methinde bir kasidesinden alınan beyitte şair, Sultan'ın sağlamış olduğu barış ve huzur ortamının tek bir anının Sultan Baykara'nın meşhur meclislerine dahi değişilmeyeceğini söylemektedir. Böylece beyitte aynı zamanda Lale Devri'nde ilim adamlarına ve sanatçılara verilen önem de anlaşılmalıdır.

Lale Devri'nde savaş geride kalmıştır, artık savaşın adı anılmayacaktır. Bundan böyle sadece barışın getirdiği huzurla kurulan meclislerde zevk ve safaya dalmak vardır. İbrahim Paşa methi için yazılmış bir tardiyenin bendi olan aşağıdaki dizeler, Lale Devri'nin barış ile birlikte gelen eğlence, zevk, neşe ahvalini samimi bir eda ile aksettirir:

Pâyende ola bu bezm ü nâdî
Hidmetde dura sürûr u şâdî
Her lahzası bin neşâta bâdî
İkbâl ü hubûr u ber-murâdî
Allâha şükür ki râyegândır (Macit, 2017: 180)

Nedîm, Paşa'nın sağladığı bu mutlu, neşeli, bahtlı zamanın sürekli olması için dua ederken halinden nasıl memnun olduğunu da beyan etmektedir.

Lale Devri kaptan-ı deryası, İbrahim Paşa'nın damadı Mustafa Paşa'nın kasrında tertip olunmuş bir meclisi anlatan aşağıdaki beyitte, yine devrin meclislerinin ihtişamı gözler önüne serilmiştir:

Ya bu fevvâre vü bu selsebîl-i rûh-perver kim
Nisâr etmededirler bezme kef kef gevher-i yektâ (Macit, 2017: 144)

Havuz başında düzenlendiği anlaşılan mecliste, havuzun fiskiyesi ve çeşmesi meclise avuç avuç -yahut köpük köpük- inciler, elmaslar saçıyor muşçasına hayal edilmiştir. Fiskiye ve çeşme yordamıyla havuzda vuku bulan su şenliğinden hareketle kurulan bu hayal okuyanların zihninde meclisin ihtişamını canlandırmaktadır.

Sadabad'da kurulmuş bir bezmden söz edilen aşağıdaki beyitte ise sulhu sağlayarak huzur ve güveni getiren devlet erkânının da meclislerde boy gösterdiği anlaşılmalıdır:

Vardım ol şevk ile bir meclis-i âlî-şâna
Nice meclis ki onun mecd ü ulâ erkânı (Macit, 2017: 74)

Lale Devri'nde padişahın ve sadrazamın bilhassa Sadabad'da düzenlediği meclisler meşhurdur. Nedîm bu beytinde böylesi bir meclise dâhil olduğunu söylemiş ve bu vesileyle devlet ileri gelenlerinin katıldığı meclislerden haber vermiştir.

SONUÇ

Uzun süren barış hasretini Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadarete gelip Pasarofça Antlaşmasını imzalamasıyla kavuşan Osmanlı Devleti, yıllar sonra Lale Devri olarak anılacak bu sulh döneminde İran'a düzenlenen seferler dışında savaşa girmemiştir. Patrona Halil isyanına kadar bir sulh anlayışı döneme hâkim olmuştur. Bu anlayış devrin politikasından imarâtına, günlük yaşamından sanatına kadar birçok yönüne sirayet etmiştir.

Görüldüğü üzere, devrin sesi olan şair Nedîm'in şiirlerinde de sulh anlayışının izdüşümlerine rastlamak mümkündür. Bilhassa şairin Lale Devri öncesi sadrazamı Damat Ali Paşa ile İbrahim Paşa'ya yazdığı kasidelerdeki savaş ve savaşın hallerine karşı takındığı üslup memleketteki değişen havayı hissettirir minvaldedir. İbrahim Paşa sadareti sırasında söylediği şiirlerde şair savaşın zamanın geçtiğini, artık barış ve sükûnet vakti olduğunu defalarca vurgulamıştır. Özellikle savaşın ve barışın izdüşümleri olan "rezm" ve "bezm" mefhumlarının işlendiği beyitlerde şair, devrin sulh anlayışını belli bir şekilde aksettirmiştir.

KAYNAKÇA

Araç, Ünal (2015). "18. Yüzyıl İngiliz Gazetelerinde Osmanlı Kültürü: 1718-1730". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Bahar (22). s. 7-27.

Ahmet Refik (1988). *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ahmet Refik (2005). *Lale Devri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Aktepe, M. Münir (1989). "Ahmed III". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 34-38.

Aktepe, M. Münir (1993). "Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 441-443.

Aydüz, Selim (1997). "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. S. 3. s. 143-170.

Banarlı, Nihad Sami (2014). *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Çavuşoğlu, Mehmed (1991). "Bâkî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 537-540.

Dikmen, Hamit (1991). *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dikmen, Hamit (2009). "Seyyid Vehbî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 74-75.

Emecen, Feridun M. (2018). "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve 'Lale Devri' Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*. S. LII. s. 79-98.

Genç, Serdar (2013). *Lale Devrinde Savaş İran Seferinde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hakverdioğlu, Metin (2017). "Fâiz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuasından Lâle Devri Harpleri ve Sulhları (Ebcedli Tarih Manzumeleri)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 9. s. 73-101.

Hamadeh, Shirine (2017). *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*. Çevirmen: İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karacan, Turgut (2008). "Sâbit". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 349-350.

Karahasanoğlu, Selim (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Bin Yüz Kırk Üç'de Terkîb Olunmuştur". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 28. S. 46. s. 179-187.

Kut, Günay. (1999). "Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet". *Osmanlı -Cilt 9 Kültür ve Sanat-*. Editör: Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 616-629.

Kutlar, Fatma Sabiha (2006). "Mustafa Sami Bey". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 354-356.

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha (2017). *Arpaemini-zade Mustafa Asım Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 08.11.2020).

Küçük, Sabahattin (haz.) (ty). *Bâkî Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

Levend, Agâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler - Mazmunlar ve Mehfumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Macit, Muhsin (2006). "Nedîm". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 510-513.

Macit, Muhsin (haz.) (2017). *Nedîm Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,Nedîm-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 09.11.2020).

Mazıoğlu, Hasibe (1957). *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özcan, Abdülkadir (2003). "Lale Devri". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 81-84.

Özcan, Abdülkadir (2007). "Pasarofça Antlaşması". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 177-181.

Öztekin, Özge (2004). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pala, İskender (2003). "Lale Devri". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 84-85.

Pala, İskender (2008). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Rahinguliyev, Bayram (2007). *Osmanlı Edebiyatında Dönüşümün Şiiri: Sulhiyyeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şemseddin Sâmî (2002). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ünver, İsmail (1998). "Heft Han". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 158-159.

Vural, Ramazan (haz.) (2020). *Dürrî Ahmed Efendi Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73492,durri-ahmed-efendi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 30.11.2020).

Yazıcı, Tahsin (1997). "Hâkânî-i Şîrvânî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 168-170.